

I Congrés d'Estudis de la Marina Alta (1982)
Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta
Institut Juan Gil-Albert, 1986
ISBN 84-505-2198-X
Pàg. 291 - 301

Església i Moriscos a la Vall de Gallinera (1578-1583). Aspectes Econòmics de l'Enfrontament

JOSEP TORRÓ I ABAD

Precedents

Malgrat no viure-hi cap cristià —excepció feta dels habitants del castell— ja tenim constància el 1310 de l'existència d'una parròquia de Gallinera¹, que en les *Constitutiones Synodales ecclesiae Valentinae* d'aquest segle XIV figurarà amb el nom d'*Alcalà-Gallinera*². Es tracta, doncs, de la rectoria que, en ser desmembrada l'any 1535, incloïa les valls d' Alcalà, Gallinera i Ebo. Fruit de l'erecció de les denominades «rectories de moriscos» entre 1534 i 1535, com a mesura obligatòria de l'encara precària tasca evangelitzadora que va seguir a la conversió general, fou aquesta desmembració que va situar quatre parròquies en l'àmbit del vell curat de Gallinera (en total se'n crearen 190 en tot l'arquebisbat de València).

De les quatre rectories en què fou desmembrada aquesta parròquia, dues eren a la Vall de Gallinera, una a Alcalà i l'altra a Ebo en la forma següent:

— Vall d'Ebo: parròquia de Bisbilan (Villans); annexos: Serra, Benisuai, La Solana, Cairola y *Benifeyt* (Benissit ?).

— Vall d'Alcalà: Parròquia de la Jovada (Alcalà de la Jovada); annexos: l'Atzuvieta, Roca, Beniaia, Querola, Benialí, Capaimona i Rafalet.

¹ ACV, perg. 5.039; quant a l'existència de cristians, els llibres del morabatí del segle XIV són prova del que he dit (ARV, Mestre Racional, llibre 10.867; y Vària, llibre 13, f. 83 y ss.), corresponen als anys 1369 i 1391, al de 1369 hem trobat un taverner a Benimarsoc anomenat Martí Gil.

² BCV, manuscrit 98, f. 1 v. (sense foliar).

— Vall de Gallinera: parròquia de Benirrama; annexos: Alcúdia, Benimoa-met, Benimarsoc i el castell. Parròquia de Patró; annexos: La Carroja, Llombai, Benissili, Benitaia, Benialí, La Solana, Benistrop i Bolcàssim, a mes de Benissivà i el Rafalet de Benialí, que no figuren al llibre de l'ercció de rectories, però l'existència dels quals en 1535 no admet dubtes de cap de tipus³.

Una primera observació que cal fer és que aquestes noves rectories no s'ajustaven als senyorius temporals: Benissili, pertanyent a la baronia d'Alcalà, s'inclouïa en la parròquia de Patró per raons geogràfiques òbvies; així mateix, Rafalet i Capaimona, de la baronia de Seta, eren annexos de la rectoria d'Alcalà de la Jovada.

Quant a les dotacions⁴, aquestes eren de 30 lliures anuals per parròquia — xifra ridícula—, diferint en el mode d'obtenció: en les dues parròquies de Gallinera, així com en la Villans d'Ebo serien les primícies, ja que, com diu Josep Guillellm a la seua crònica:

Ni en este curato ni en este valle pagaron jamás diezmos, según se dice en las desmembraciones de estos curatos⁵,

cosa que, efectivament, s'observa em 1535 i queda clara en la desmembració de 1574, on ho explica:

...ab eo tempore quo regnum hoc inditionem venit, christianorum decima nunquam solvisse reperiantur...⁶

Açò demostra que les exempcions del pagament dels delmes a Gallinera i Ebo no tenen res a veure amb la repoblació de 1611 encara que la carta pobla les va ratificar.

Tal cosa no ocorria a la Vall d'Alcalà, on més de dotze lliures devien de vindre dels delmes, cobrint la resta les primícies. Benissili, el qual pertany a aquesta baronia, també pagava delmes. Efectivament, un altre compromís que adquiriren els oficials (jurats i síndic) de Gallinera fou el de mantenir de per vida al darrer rector de l'antiga parròquia de Gallinera, formada per les tres valls, pagant-li 30 lliures, com als altres rectors, de les quals, 7 i 1/2 vindrien dels delmes de Benissili i la resta (22 i 1/2) de les primícies.

Així mateix, les aljames administrarien les terres i rendes de les antigues mesquites, les quals foren emprades per a construir i ornamentar les noves esglésies⁷. El valor de les rendes de les terres de les mesquites, ara de l'església, superava les 60 lliures anuals abans de 1574⁸.

3 ACV, leg. 1.626, ff. 19 r.-20 r.

4 Ibid.

5 APB, *Báculo Pastoral de la Parroquia de Benisivá, año 1762*, p. 5; Andrés de S. Ferri Chulio, *Notas históricas sobre la parroquia de la Asunción de Nuestra Señora. Patró (Sueca, 1978)*, p. 11.

6 APB, desmembració parroquial de 1574, en *Báculo Pastoral*, p. 64.

7 Cf. nota 3.

8 APB, desmembració parroquial de 1574, en *Báculo Pastoral*, p. 62.

Posteriorment s'afegirien a aquestes dotacions 7 lliures i mitja més de procedència diversa.⁹

Però tot açò era sobre el paper. Sobre el terreny, els rectors, si n'hi havia, (la Vall de Seta encara no tenia rector en 1542) havien d'enfrontar-se a les complicitats dels senyors i llurs funcionaris amb els vassalls moriscos —podem recordar ací el cas del rector d'Alcalà i els moriscos del Rafalet i Capaimona, que volien dependre de la parròquia de Seta, ja que ni tenia rector ni s'hi batejava¹⁰—. Un altre *handicap* notori era la miserosa renda de 30 lliures, que, fins i tot, determinava la mateixa condició dels rectors, que no se n'ocupaven massa, per por que els passàs com al capellà de Vall d'Ebo que, volent batejar un xiquet morisc, fou raptat i enviat a l'Alger, i li tocà pagar-se el seu propi rescat¹¹.

En aquesta situació era normal, lògic i àdhuc obligat la total exteriorització de ritus, costums i cerimònies islàmiques fins a les primeres visites pastorals enviades pel patriarca Ribera.

L'inici del pontificat de Ribera marca època. Una època que coincidirà amb el durament d'aquest, i caracteritzada, com diu Halperin, per la repressió i la predicació. D'acord amb aquesta política es crearien noves parròquies cap a 1574 per a suplir les deficiències geogràfiques de les de 1535; així mateix, tingué lloc una redotació de 100 lliures anuals a cada parròquia.

A causa de la notòria longitud de la parròquia de Patró i del mal camí existent s'erigí en rectoria el lloc de Benissivà amb els annexos de Benialí i el Rafalet, Benitaia, Benistrop, Bolcàssim i La Solana. Desmembrada, doncs, de la parròquia de Patró, a aquesta li quedaren com a annexos Benissili, Llombai i La Solana (cf. mapa).

L'existència ja de tres parròquies suposava una renda total de 300 lliures per als rectors. De les primícies —renovades— s'obtindrien més de 200 lliures, completant la suma les 7 i ½ de les anteriors dotacions i 92 lliures a càrrec de la taula arquebisbal. També es va insistir en l'aplicació de les rendes de les terres de les antigues mesquites i dels alfaquís per a arreglar les esglésies i construir cases per als rectors¹².

El camí estava ja arrasat per a l'acció directa de les visites pastorals.

Església

Hem vist ja la situació abans de la visita pastoral de 1578: la Vall de Gallinera dividida entres parròquies (Benirrama, Benissivà i Alpatró) dotades amb cent

⁹ Ibid.

¹⁰ PASCUAL BORONAT y BARRACHINA, Los moriscos españoles y su expulsión. Estudio histórico-crítico, I (València, 1901), pp. 444-445; Tullio Halperin Donghi, Un conflicto nacional: moriscos y cristianos viejos en Valencia, Zona, ed. (València, 1980), p. 114.

¹¹ Ibid., p. 155.

¹² APB, desmembració parroquial de 1574, en *Báculo Pastoral*, pp. 62-65.

lliures cadascuna i amb la corresponent església i casa-abadia per al rector. Però tot açò caldrà matisar-ho un poc.

Efectivament, les notícies que ens proporciona la primera visita pastoral ens mostren un panorama un tant diferent. A Benirrama;

servia la dicha rectoria el reverendo mosén Jaume Culla, presbítero, el qual dixo no tener lizençia para ello, mas que la tenía encomendada de palabra.

A més, les parròquies de Patró i Benissivà (aquesta darrera, acabada de desmembrar de la d'Alpatró) tenien un sol rector per a ambdues, un tal:

mosén Joan Palleja, clérigo pasbítero, el qual posseía la dicha rectoria con colaboración del hordinario dada en Valencia a seis del mes de julio de 1563¹³.

Nogensmenys, l'aspecte material de les parròquies sembla prou lamentable, les esglésies de Patró i Benissivà mereixien el calificatiu de *desrruidas*¹⁴. No ha d'estranyar-nos, doncs, que el visitador enviat per Ribera, el dr. Mesa, ordene la construcció de tres noves esglésies parroquials, una en cada matriu.

Sembla que Jaume Culla va perdre la rectoria de Benirrama, la qual detenia sense llicència, i va quedar Joan Palleja com a rector de les tres parròquies de la Vall. En 1583 és rector de tota la Vall Hieroni Cortés.

Les terres de l'Església, és a dir, les de les antigues mesquites, estaven escampades al llarg de la Vall en diminutes parcel·les (menys d'un quart de fanecada cadascuna; segurament). A voltes es tractava d'arbres solts, situats en la terra d'algun altre. Els jurats de la Vall eren administradors d'un total de 344 lots que incloïen més de 500 arbres, 54 bancalets de secà, 23 d'horta o regadiu i 2 de vinya, els quals s'arrendaven a diversos particulars (una vintena en 1578) obtenint-se unes rendes que es reservaven per a l'edificació de les noves esglésies¹⁵. La quasi totalitat dels arbres de l'església eren oliveres i garrofers, però aquesta no era la tònica general a la Vall, on, segons testimoni de Viciano, eren prou més comunes, varietats tals com el cirer i les pruneres¹⁶, dels quals arbres l'Església sols tenia un total de mitja dotzena.

En 1578 s'arrendaren totes les terres de l'Església amb l'excepció, tal volta, de:

las que por descuydo o malicia (*els jurats*) ovieren dexado de manifestar¹⁷
a més de les de Benissili:

que avia tres años que no se arrendavan porque estaban muy cansadas¹⁸

¹³ APB, llibre de visites pastorals de 1578 i 1583, ff. 3 v., 28 r. y 30 r.

¹⁴ *Ibid.*, ff. 27 v. i 28 r. i v.

¹⁵ *Ibid.*, ff. 4 r. -29 v.

¹⁶ *Segunda parte de la Chronyca de Valencia* (València, 1564), f. xiiij r.

¹⁷ APB, llibre de visites pastorals de 1578 i 1583, ff. 30 v. -31 r.

¹⁸ *Ibid.*, f. 30 r.

la qual cosa impulsà el dr. Mesa a ordenar l'immediat arrendament de totes les terres que faltaven i el nomenament de col·lectors que en duguessen els comptes¹⁹.

Les rendes d'aquestes terres foren, en el període que ens ocupa, les següents:

1578:	118 lliures	10 sous	8 diners
1579:	109 lliures	11 sous	8 diners
1580:	98 lliures	5 sous	6 diners
1581:	115 lliures	9 sous	6 diners
1582:	88 lliures	10 sous	10 diners
1583:	106 lliures	2 sous	9 diners

En total, 636 lliures amb 10 sous i 9 diners²⁰.

Durant 1583, el dr. Mesa cursa la seua segona visita pastoral a la Vall de Gallinera i demana els comptes, és a dir, la forma en què havien tingut lloc els arrendaments en aquests sis anys, cosa que els jurats de la Vall no tenien, a excepció dels de 1578.

Confesaron no tener ninguna cosa escripta para dar cuenta y descargo a el dicho señor visitador²¹

per la qual cosa Mesa va manar als oficials de la Vall que anas sen a València a donar-li:

quenta y descargo de los arrendamientos de los dichos seis años de los que se les a hecho cargo llevando sus ápoas y cautelas de manera que hagan fee y no en letra arábiga, lo qual hagan y cumplan so pena de cincuenta libras²²

A més es va aprofitar l'ocasió per a demanar-los els comptes dels arrendaments efectuats desde 1535:

Lo que deven hazer... por quanto consta que los jurados de dicha valle de Gallinera y síndico de ellos comparecieron en el dicho año de mil quinientos y treynta y cinco ante fray Antonio de la Calcena... y don Antonio Ramirez de Haro... obligándose ellos desde el dicho año... de proveher y hazer dichas yglesias en dichas valles y dalles los hornamentos nessessarios, y... desde estos años acá no an dado cuenta²³

¹⁹ *Ibid.*, ff. 30 v. -31 v.

²⁰ *Ibid.*, ff. 39 v. -41 r.

²¹ *Ibid.*, ff. 41 v. -42 r.

²² *Ibid.*, f. 42 r. i v.

²³ *Ibid.*, ff. 42 v. -43 v.; *Ferri*, op. cit., p. 9.

Per a acabar podem dir que sembla que Mesa no estigués molt satisfet de les rendes obtingudes, raó per la qual insisteix tant en la qüestió dels comptes, fent-nos sospitar una actitud per part dels jurats d'aquesta aljama tendent a la deliberada reducció de sumes en les declaracions dels arrendaments o, tal volta, una política de no arrendament encoberta per la complexa dispersió dels lots. Els resultats d'açò són palpables en l'estat en què va trobar Mesa les esglésies de la Vall.

Moriscos

La Vall de Gallinera estava formada per setze alqueries, vuit de les quals ja no existeixen, plantejant el problema de llur localització²⁴, la qual, a excepció de la de Benístrop, sembla, finalment, prou encertada (cf. mapa).

Quan, en 1578, es produeix la primera visita del dr. Mesa, la distribució de la població entre les 16 alqueries que he esmentat era la següent:

Benissili:	20	cases
Llombai:	14	cases
Alpatró:	34	cases
La Carroja:	24	cases
La Solana:	12	cases
Bolcàssim:	9	cases
Benístrop:	5	cases
Benitaia:	13	cases
Benissivà:	3	cases
Benialí-		
Rafalet:	33	cases
Alcúdia:	23	cases
Benirrama:	15	cases
Benimoamet-		
Benimamit:	16	cases
Benimarsoc:	11	cases

amb un total de 232 cases²⁵

La terra de la Vall que no estava en mans de l'Església (quasi tota) es repartia entre els moriscos en forma de petites tenències emfitèutiques. Petites parcel·les disperses conformaven les explotacions familiars, que semblen d'extensió prou desigual. Efectivament, basant-nos en les fites o afrontamientos dels dispersos ban-

²⁴ J. TORRÓ ABAD, «Acerca de los despoblados moriscos de Vall de Gallinera», *Instituto de Estudios Alicantinos*, 28 (Alacant, 1979), pp. 85-100; Carmelo Giner Bolufer, «Topografía histórica de los valles de Pego», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 17 (València, 1947), pp. 59-62.

²⁵ APB, llibre de visites pastorals de 1578 i 1583, ff. 3 v. i 28 r. i v.

cals eclesiàstics, tenim que un propietari es mencionat setze voltes, ó un grapat entre tres i nou i le immensa majoria tan sols són sel·ludits una vegada o dues.

Una lluita freda

La situació a què donaren lloc les visites pastorals de l'enviat del patriarca, el dr. Mesa, provocà la passiva resistència dels moriscos de la Vall davant, no els rectors impotents, sinó els manaments del dit dr. Mesa, tendents a esborrar tots els aspectes externs de l'islamisme morisc a la Vall i a consolidar l'Església de Gallinera.

Seguint aquesta norma d'actuació, Mesa va encomanar en 1578 als jurats, de proveir la capella del castell de tots els útils necessaris per a la litúrgia, amb l'adquisició dels que faltassen i la reposició dels que ja eren vells, cosa que aquests, amb una actitud que ja he qualificat de resistència passiva, no feren²⁶.

Més o menys el mateix va ocórrer pel que fa a les esglésies. Ja hem vist anteriorment en quin estat va trobar Mesa els temples de la Vall, situació que va fer que en aquesta visita de 1578 ordenàs la construcció d'esglésies noves a Benirrama, Benissivà i Alpatró amb les corresponents cases per als rectors a més d'ornaments nous i tot el necessari per a la missa. A Benirrama va tenir també l'oportunitat de manar que derrocaren la mesquita del terme del Foto, entre Benialí i Alcúdia²⁷. Però en 1583, l'església que es va ordenar que fos bastida a Benirrama estava ja feta:

aunque paresze pequeña i que la cubierta della no es decente por ser de cañas, aunque las cañas están con aljez por la parte de adentro i que con facilidad, con qualquiera agua, se abrá de caer todo el aljez,

per la qual cosa Mesa va manar que fessen una coberta de taulons o rajols i allargassen l'Església *para que quepan todos*; així mateix, del requerit en matèria d'ornaments, els jurats no compraren quasi res. El mateix ocorregué a Benissivà i quelcom paregut a Alpatró²⁸.

Les cases-abadia no es construïren, la mesquita del Foto no fou derrocada i, a més, Mesa tingué notícia de l'existència d'altres mesquites (cf. mapa), i manà als jurats que derrocassen.

las paredes de alguna que fueron mezquitas, es a saver, entre Benihalil y el Alcudia (Foto) y en medio de Benimarzoch y entre el alqueria alta y el alqueria baja y juncto a Benistop, una cassilla pequeña.

També es va ocupar en aquesta visita de 1583 dels cementeris:

²⁶ APB, llibre de visites pastorals de 1578 i 1583, ff. 31 v. -32 r. i 45 v. -46 r.

²⁷ *Ibid.*, ff. 32 r. -33 v.

²⁸ *Ibid.*, ff. 46 r. -50 r.

...levanten más las paredes de los fossares, atento que son bajas y les hechen una costra a dichas paredes de argamassa por dentro y por de fuera, de manera que no puedan subir por ellas a hazer ninguna çeremonia y hechen sus cerraduras²⁹.

En 1578 es va ordenar que es construïssen creus per a camins a *tiro de escopeta* dels principals poblets, però en 1583 eren poques les que havien i sembla que exposades a ofenses:

...no consientan que ninguno sea desacatado contra dichas cruces y si algo supïessen o entendiessen, den raçón dello a el patriarcha, mi señor, y a el Sancto Ofiçio³⁰.

diu Mesa al rector.

Es tractava, doncs, d'un comportament de *contumazia* y *reveldia* que va irritar considerablement el visitador arquebisbal, que en 1583 no trobava fet gairebé res del que havia disposat en la visita anterior de 1578. Així, ordenà als jurats que pagassen a València les sancions corresponents, amenaçant-los molt greument³¹.

Quant als rectors, millor dit, el rector de Gallinera, no sembla gaudesca de les cent lliures, ni que pugui abastir tota la vall. El text següent és significatiu:

...por quanto consta a el dicho señor visitador por vista de ojos la mucha necesidad que tiene esta valle de Gallinera, por tener muchos lugares, que son diez y seis con el castillo entre chicos y grandes, y el postrero es legua y media y más de muy áspero camino y que entre todos ay tres rectorías, las quales es ymposible poderse servir por un ministro que al presente ay... y mandó el dicho señor visitador, vistos los muchos lugares y mal recaudo, que den por lo menos çient libras a cada rector, de dos que ellos tienen obligación de tener en dicha valle, por salario cómo da sustentación como lo provee la erección nueva y húltima³²

Mesa encomanà als rectors de 1578 que fessen memorials de llurs feligrossos per a comprovar la seua assistència a les misses dels diumenges, que evitassen cerimònies als soterraments i que ajudassen a «ben morir». Així mateix, el manament que els feu d'obrir un llibre de penyoraments no l'havien complit en 1583, així com el d'obrir un llibre de bateigs i casaments³³.

Resta clar que la part ofensiva quedava reservada per al visitador Mesa. L'actitud dels rectors, marcada i determinada, sobretot, per la impotència i la falta de mitjans, es manifestaria en una certa indiferència, malgrat el que diu Ferri a la seua monografia sobre la parròquia de Patró que no es pot considerar poc ze-

²⁹ *Ibid.*, f. 50. r. i v.

³⁰ *Ibid.*, ff. 34 v. i 50 v.

³¹ *Ibid.*, ff. 51 v. - 52 r.

³² *Ibid.*, ff. 44 v. - 45 v.

³³ *Ibid.*, ff. 34 v. - 36 r. i 56 v. - 57 v.

losos als rectors³⁴. En favor del que he dit és clar el testimoni de Mesa quan diu al rector que:

tenga cuydado de que se cumplan las cosas contenidas en la vissima passada y mandadas en esta con más cuydado y diligencia que, asta aquí, lo an hecho, y pidiendo auxilio (a l'alcaid, a l'agutzil i àdhuc al patriarca i llurs ministres)³⁵.

De tota manera, els condicionaments del comportament i el zel dels rectors eren, com es var, fonamentalment extrínsecs.

Amb aquesta breu nota sols lem pretés presentar una de les moltes possibilitats que ens pot permetre el buidat sistemàtic dels llibres de visites pastorals a llocs de moriscos, d'interés per a penetrar en els detalls de la confrontació permanent amb la institució eclesiàstica parroquial, menys espectacular, però també meys ocasional que l'activitat inquisitorial i, per això, component essencial de l'accidentada quotidianeïtat del morisc de la muntanya.

Addendum

Quan vaig escriure aquesta comunicació, el 1982, havia desaparegut de l'APB el llibre que contenia les visites dels anys 1587, 1591, 1594 y 1597. Mercè al seu recent i feliz retrobament, estem recomesant el panorama general de la problemàtica parroquial a la Vall durant l'època de Sant Joan de Ribera.

Sigles emprades:

ACV: Arxiu de la Catedral de València.

APB: Arxiu Parroquial de Benissivà.

ARV: *Arxiu del Regne de València*.

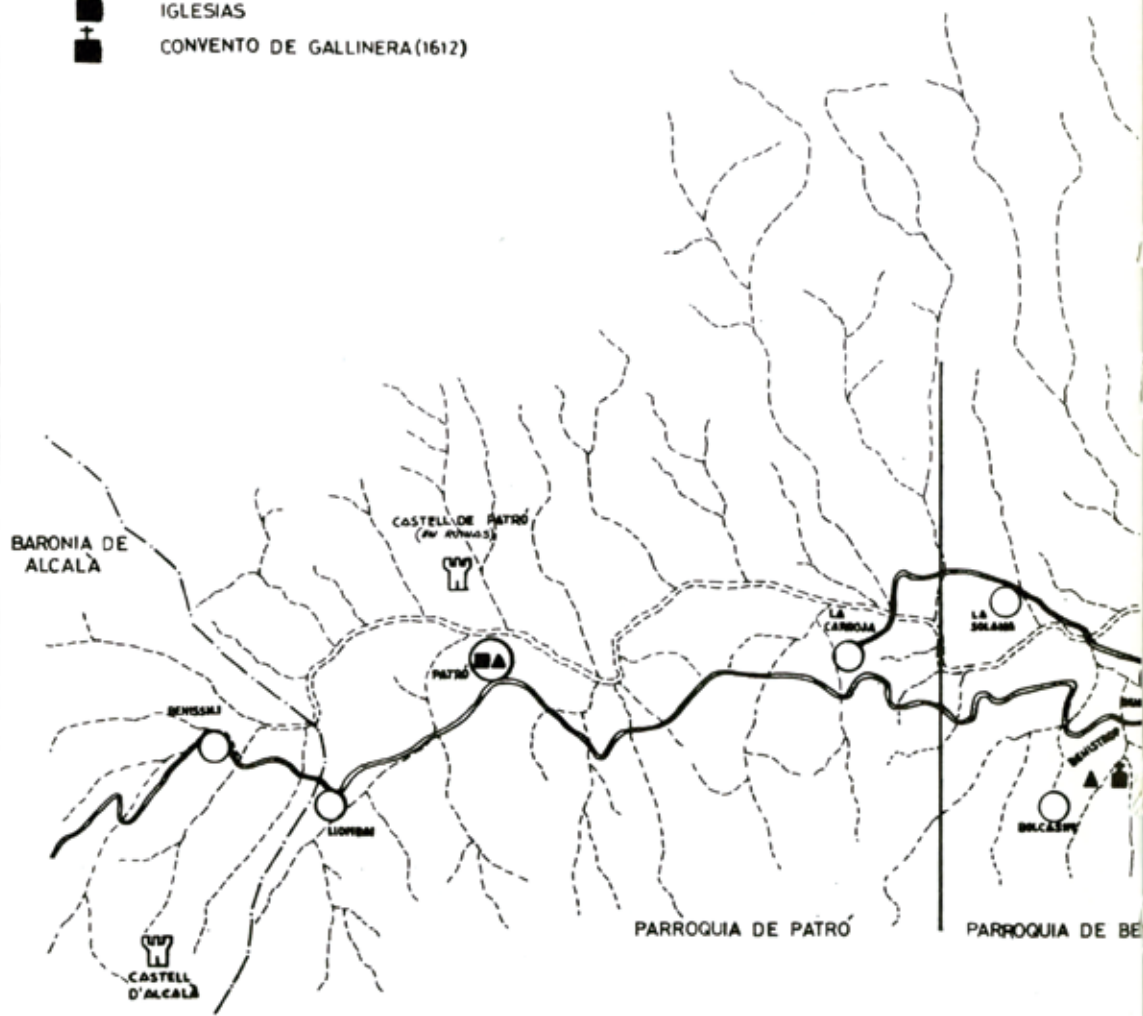
BCV: Biblioteca de la Catedral de València.

³⁴ *Op. cit.*, pp. 13-14.

³⁵ APB, llibre de visites pastorals de 1578 i 1583, f. 52 r. i v.

VALL DE GALLINER DEL SANTO PATRI

- VAGUADA
- ==== RIU GALLINERA
- ===== CAMINO S.XVI
- LIMITE PARROQUIAS
- LIMITE ALCALA-GALLINERA
- PUEBLOS
- ▲ MEZQUITAS
- IGLESIAS
- ⊕ CONVENTO DE GALLINERA(1612)

LA EN EL TIEMPO ARCA (1569-1611)

